

Socialinio determinizmo kritika Pierre'o Bourdieu meno sociologijoje

Pilvinė Gaižutytė

*Vilniaus dailės akademija,
el. paštas: zilvine@mail.lt*

Straipsnyje analizuojamos XX a. antrosios pusės svarbiausios prancūzų meno sociologijos koncepcijos, kur daugiausia dėmesio skiriama átakingiausio áio laikmeëio sociologo Pierre'o Bourdieu meninio lauko teorijai. Glaustai aptariamos áios teorijos áitakos ir pagrindinës ypatybës. Lyginant su ankstesnëmis marksistiniomis G. Lukácsu, F. Antalio, A. Hauserio ir L. Goldmanno meno sociologijos koncepcijomis, aptariama Bourdieu meninës kûrybos samprata. Meninio lauko sociologijos kûrëjo veikaluose ádryðkëja nauji poþiûriai, kurie pirmiausia susijæ su marksistiniomis, redukcionistiniomis ir deterministiniomis paþiûrø kritika. Atskleidþiami áios paþiûrø trûkumai. Nauja meno sociologija ádryðkino vienpusiðko socioekonominiø veiksmø átakos menui sureikðminimo ribotumà. Remiantis ádsamiais Bourdieu koncepcijos tyrimais, atskleidþiami pagrindiniai jo meno sociologijos bruoþai: ávirtinta nauja menininko tapatybës samprata, kurioje atmetas vienpusiðkas socialinio identiteto aiðkinimas ir labiau atitinkantis laikmeëio dvasià socialinio meninës kûrybos sàlygotumo pagrindimas.

Raktaþodþiai: meno sociologija, Pierre Bourdieu, marksizmas

XX a. 7-ajame deðimtmetyje Prancûzijoje ádryðkëjo esminiai socialiniø ir humanitariniø mokslø pokyëiai. Sociologijoje ir menotyroje skleidësi naujos kryptys ir idëjos. Meno sociologijos atsinaujinimui tiesioginæ átakà turëjo bendra to meto dvasinë atmosfera bei ypaè audringi 1968-øjø geguþës socialiniai, kultûriniai ir politiniai ávykiai, kurie nuvilnijo per visà Europà, permainos estetikoje ir naujò kûrybos principø sklaida. XX a. viduryje vyravusias visuomenës teorijas, kurioms bûdinga objektyvistinë nuostata, keitë naujos, kuriose derinamos objektyvistinës ir subjektyvistinës paþiûros. Anot átakingo fenomenologo M. Merleau-Ponty'o, kuris darë didþiulà poveikà to meto tradiciniø meno sociologijos tyrinëjamø problemø laukui, „ið sociologiniø tyrinëjimø niekuomet negalima paðalinti socialiniø subjektø patirties – pasakojimø, kalbos, poelgiø, suvokimo ir kt., kadangi sociologo lygtys ir ádryðkëja kuriant socialumo vaizdinius“ (Merleau-Ponty 1960: 102). Áios problemø aiðkinimas pokario prancûzø filosofinëse ir sociologinëse teorijose ásigalëjo siekiant atsiriboti nuo tvirtas áaknis suleidusio Durkheimui priskiriamo objektyvizmo bei perdëto marksistinio determinizmo.

Veikiant áioms idëjoms, ryðkëjo naujas poþiûris á visuomenæ. Jà imta aiðkinti ne tik kaip stebimus reiðkinius ar gyvenimo formas, bet ir kaip bendras kartu kuriamas prasmes. Esminiu skiriamuoju naujò sociologiniø ir kultûrologiniø teorijø bruoþu laikytinas sie-

kis pagrãsti individo vaizduotës, pasaulëjautos, masty-senos ar jausenos reikðmæ. Áios teorinës slinktyis atskleidë naujas menotyros ir socialiniø bei humanitariniø mokslø sàveikos galimybes, kurias ákûnijo Pierre'as Bourdieu ir jo suformuota sociologijos mokykla, áitvirtinusi 8-ajame deðimtmetyje.

Áio straipsnio tikslas – atskleisti átakingiausio XX a. pabaigos prancûzø sociologo Pierre'o Bourdieu (1930–2002) meninës kûrybos socialumo sampratos ypatumus pagrindiniø XX a. antrosios pusës europiniø marksistiniø meno sociologijos teorijø kontekste. Lietuvoje áis Bourdieu teorijos aspektas iki áiol ne-tyrinëtas, o atskiras jo meno sociologijos problemas analizavo S. Trilupaitytë ir O. Þukauskienë.

Gilinant á Bourdieu sociologijà, stebina interesø ávairovë. Imtis sociologiniø meno tyrinëjimø skatino átakingos XX a. vidurio Francastelio mokyklos tyrinëjimai bei paþintis su E. Panofsky'io veikalais. Gilindamasis á M. Weberio religijos sociologijà bei tyrinëdamas religijà, Bourdieu íðkëlë hipotezæ, kad *visø humanitariniø problemø laukø struktûra ir funkcionavimo principai yra homologiðki*. Siekdamas íðvengti perdëto redukcionizmo ir ekonomizmo, sociologas ëmësi analizuoti ávairus laukus, atsijpvelgdamas á laikotarpà ir vietos tradicijas. Jà domino galimybë analizës instrumentus patikrinti ávairiø kultûros reiðkiniø tyrinëjimais – t. y. efektyviai pritaikyti komparatyvistiná-istoriná metodà.

Kita vertus, beveik visos atakingiausios XX a. sociologijos mokyklos pripažęsta ypatingą kultūros reikšmę visuomenės būčiai ir jos raidai. Visuomenės gyvenimas visuomet yra *sociokultūrinė* tikrovė, kuri vienija svarbų sudėtiną komponentą, turtingą meno pasaulį Bourdieu ėmėsi tyrinėti meno pasaulį, meno kūrybą kaip itin reikšmingą dvasinės žmonijos kultūros reiškinį. Simbolinės struktūros – ūvietimo, mokslo, meno, literatūros laukai – sociologą domino dėl savitos raidos logikos, istorijos, santykinės nepriklausomybės nuo kitų laukų. Paskiruose straipsniuose, rašytuose ūvairiu metu, bei knygoje *Questions de sociologie* (Bourdieu 1980) Bourdieu gvildeno ūvairias meninės kūrybos ir visuomenės gyvenimo problemas. Sociologas suformulavo svarbiausius meno sociologijos ūpdavinius, apibręþę tyrinėjimų objektą ir metodologiną instrumentariją. Metodologinius principus Bourdieu ūgyvendino veikalė *Les ręgles de l'art* (1992), kuriame aptaria Flauberto kūrybą ir XIX a. meniną lauką. Teoriniai Bourdieu meno sociologijos koncepcijos pagrindai formavosi gilinantis ū E. Panofsky'io, E. H. Gombricho, A. Malraux veikalus bei polemizuojant su meno sociologijos autoritetais – prancūzų mokyklos – P. Francasteliu, L. Goldmannu, vengrų mokyklos – G. Lukácsu, F. Antaliu, A. Hauseriu.

XX A. ANTROSIOS PUSĖS MARKSISTINIŲ MENO SOCIOLOGIJOS TEORIJŲ BRUŲPAI

Nuo XX a. vidurio prancūzų meno sociologijoje vyravo Pierre'o Francastelio idėjos. Tad suprantama, kad Bourdieu, nors ir niekuomet grieþtai nekritikavo jo meninės kūrybos kaip ūsivaizduojamosios tikrovės sampratos, taėiau savo teoriją formavo kaip opoziciją Francastelio meno sociologijai. Kita vertus, juos abu vienijo bendras bruųpas – marksistinės krypties meno ir literatūros sociologijos teorijų kritika. Pagrindiniai Bourdieu kritikos taikiniai – L. Goldmanno literatūros sociologija, kuri susijusi su G. Lukácso teorinėmis paþiūromis, bei kitų vengrų kilmės F. Antalio ir A. Hauserio meno istorijos veikalai. Juose susitelkiama ties visuomenės sandaros, jos klasė ir grupė konfliktinė viedþpatavimo ryšiu bei meninės kūrybos turinio ir kaitos studijomis. Ūio meno sociologų estetines ir menines paþiūras veikė dialektinė materialistinė istorijos teorija, kurioje istorijos raida aiðkinama kaip procesas, kurą lemia produkcijos ryðiai, ekonominė veiksnė sūveika. Ūie veiksniai determinuoja visuomenė, elgsenos ir idėjų evoliuciją, kuri veikama technikos, iðradimų ir ideologijos. Ið esmės marksistinės krypties meno sociologai kūrinią sutapatino su dominuojanė ideologijų išraiška.

Esminis ūios krypties meno sociologijos poþymis – meninės kūrybos ir aplinkos sūsajų aiðkinimui pasitelkiama *atspindþio* teorija. Nepaisant tam tikrų iðlygų, menas ið esmės visiðkai sutapatinamas su pasyviais socialinio gyvenimo atspindþiais, o kūrinių

turinys susiejamas su visuomenės klasės ar grupės pasaulėþiūra, gyvenimo samprata ar socioekonominėmis sūlygomis. Anot Francastelio, „tyrinėti socialiną ar istoriną situaciją ir remiantis ja daryti iðvadas apie paskiro meno kūrinio vertę yra neabejotina klaida. Pseudosociologinės Lukácso, Antalio ar Hauserio tezės meno kūrinią paverėia kolektyvinio mūstymo, kuris iðryðkėja tam tikru istorijos metu, materializacija, atliekama þmogaus, kurio veikla aiðkinama kaip automatinio raðiklio“ (Francastel 1987: 143).

Ūio sociologų teorijos remiasi aiðkinimu, kad meninė produkcija yra superstruktūra, dvasinės istorijos iðraiðka, vyraujanėios klasės skonio atspindys. Hauseris meno raidą aiðkino pasitelkęs istoriną materializmą, o meno kūrinius interpretavo kaip socioekonominių sūlygų atspindą. Pavyzdþiui, manierizmą jis suprato kaip religinės, politinės ir kultūrinės krizės iðraiðką. Heinich taikiai paþymėjo, kad „patą Hauserą ðiandien galima suprasti tik kaip to laikmeėio ideologijos reiškęją“ (Heinich 2001: 20). Jis kritikuotinas ir daugeliu kitų aspektų, pavyzdþiui, kad monolitiðkai samprotavo apie ūvairė laikmeėio meną (kitaip nei Antalio, kuris buvo subtilesnis), o kūrinius atribojo nuo produkcijos ir recepcijos sūlygų ir aplinkybių.

XX a. 5–6-ajame deðimtmetyje prancūzų literatūros sociologas Lucienas Goldmannas pasitelkę Lukácso apmūstymus ir suformulavo pamatiną metodologiną teiginą, kuris grindþiamas esmine nuostata, kad menas, literatūra ir filosofija yra kolektyvinės pasaulėþiūros iðraiðka. Jo teorijos centre atsidūrė ið Lukácso perimta *Weltanschauung* ar *vision du monde* („pasaulėþiūros“) sūvoka. Pasaulėþiūrą Goldmannas apibręþę kaip sūmonės kategorijų visumą, kuri yra struktūra ar sistema, atitinkanti visuomenės grupes. Ji atskleidþia riðlų, vieningą poþiūrą ū tikrovę, kuris nepriklauso tik nuo individo, o yra þmonių grupės, kuri atsiduria tose paėiose ekonominėse ir socialinėse sūlygose, mūstymo sistema, t. y. ji priklauso nuo socialinės grupės ar klasės padėties visuomenėje. Vadinasi, Goldmannas pasaulėþiūrą aiðkino ne kaip individualų, o kaip socialinio pobūdþio reiškinį.

Tradiciðkai marksistinėje meno ar literatūros sociologijoje visuomenės ir literatūros sūsajos aiðkintos kaip kolektyvinės sūmonės ūtaka raðytojui, kuris jų atspindi, apmūsto ir daugiau ar maþiau perkelia ū kūrinią. Tuo tarpu Goldmannas pasiūlė visuomenės gyvenimą aiðkinti kaip bendrų struktūrinimo procesų, kurie nukreipti tiek ū fizinią planą – t. y. veiksmą, tiek ū pusiausvyros sukūrimą tarp þmonių bei tarp þmonių ir gamtos, visumą. Ūio procesų iðraiðka yra bendra grupės pasaulėþiūra, menas ir literatūra, kuri turi iðskirtiną statusą. Vadinasi Goldmannas, kitaip nei ankstesni marksistinės krypties meno sociologai, pabręþę, kad literatūros kūrinyje nėra paprastas kolektyvinės sūmonės atspindys, o sukurtas nuo-

sekliai, išbaigta, atvaizduoja vienos ar kitos visuomenės grupės sąmonės tendencijas, kuri suprantama kaip dinamiška tikrovė.

Dioms meno sociologijos kryptims būdinga kelias esminio epistemologinio trūkumo. Pirmasis – kūrinių sureikšminimas. Kūrinys pasirenkamas apmąstymo idėities tašku, o kita estetinė patirtis – kūrybos procesas, recepcijos kontekstas ir požiūriai – nepatenka (ar pernelyg mažai atsivėlgiami) į tyrinėjimo lauką.

Antrasis trūkumas – meno ir socialumo atskyrimas, o tai Heinrich vadina „socialumo substancializmu“. Kai kurie socialumo aspektai (ekonominis, techninis, kategorijø, kultūrinis) laikomi tarsi tikrove savyje, esantys anapus studijuojamø reiškinių. Trečiasis trūkumas – polinkis į priešastingumą. Apmąstant meną apsiribojama priešastinio poveikio aiškiniu, o kiti svarbūs meno sociologijos aspektai tarsi pasitraukia į antrą eilę. Meno ir visuomenės sąveikos tyrime árodinėjama, kad menas nėra autonomiškas, tačiau skirtingai sprendžiami normatyviniai vertybės klausimai. Schematiškai kalbant, marksistinės tradicijos áalininkai pabrėžė heteronomiją ir dezidealizaciją, t. y. meno reiškinio priklausomybę nuo neestetinio sąlygø. Kita vertus, áioms teorijoms būdingas perdėtas menininko socialinės priklausomybės pabrėžimas. Manoma, kad menininkams nujausti ir patenkinti tos visuomenės dalies poreikius palankias sąlygas sudaro jø socialinė kilmė, tačiau remiantis áia logika, pirmenybė atitenka turinio, o ne formos – savitos meno kalbos analizei.

MARKSISTINIØ PABIŪRØ KRITIKA BOURDIEU MENINÈS KŪRYBOS TEORIJOJE

Áiðkinantis Bourdieu meninės produkcijos socialumo sampratà, būtina atsivėlgti á sàvokos *produkcija* dvilypumą. Dirxas áðryðkino áios sàvokos pasyviàjà prasmę – ja apibrėþiama tai, kas yra sukurta, ir, kas ypač svarbu, aktyviàjà prasmę – tai, kas kuriamas (Dirx 2000). Vadinasi, sàvoka „produkcija“ apima ir pačius kūrinius, ir kūrybos procesà. Taip Bourdieu *laukø* teorijoje meno sociologija tampa meninės produkcijos sociologija.

Pirmiausia Bourdieu ypač kritikavo Goldmanno meninės kūrybos ir pasaulėþiūros – sąmonės, mąstymo struktūrø – priklausomybės nuo socialinės grupės aiðkinimà ir áios sampratos sekusias metodologines literatūros tyrimo strategijas. Á esmės Goldmanno bei jo mokytojo Lukàso teorijose menininkas prilyginamas tarpininkui, kuris meno kūrinyje áreiðkia jo atstovaujamos visuomenės grupės ar klasės vertybes. Ðiuo atveju kūrinių turinys susiejamas su visuomenės klasei ar grupei būdinga pasaulėþiūra, vaizdiniais, vertybėmis ir kt. pernelyg tiesmukai, ir pervertinama menininko socialinė priklausomybė. Bourdieu áðryðkino, kad kūrėjo visuomeninės ypatybės, pavyzdþiui, socialinė kilmė ir kt., ir jo kūrybos

bruoþø sàsajos nėra visiðkai tiesioginės. Dispozicijos, kurias nulemia socialinė kilmė, kaip liudija daugybės menininkø pavyzdþiai, gali atsiskleisti ávairiai, ásaugant áeimos atmosferà, tradicijas skirtinguose laukuose. Uþimama padėtis meniniame lauke daugiau ar mažiau koreguoja *habitus*, o jis taip pat mažiau ar daugiau daro poveikà pozicijai. Be to, laukas nėra mechanizmas ir ryðiams tarp pozicijø visuomet tarpininkauja agentø *habitus*, o agentø santykius koreguoja kiekybiniai ir kokybiniai pokyðiai.

Bourdieu kritikavo Goldmanno literatūros kūrinių tyrimo strategijas – kūrinių kaip reikðminės imanentinės struktūros analizę ir áios struktūros sugretinimà su globalia socialine, intelektine, politine ar ekonomine struktūra, t. y. panaðumø ir reikðminiø ryðio paieðkà, ir aiðkino, kad diskurso *sociologinë* analizė negali apsiroboti tik paëiu kūriniu. Savo poþiūrà Bourdieu aiðkino tuo, kad meno kūryba – tai socialiai apibrėþto habitus ir jau uþimtos ar galimos uþimti pozicijos susidūrimas, kultūrinės produkcijos darbo pasidalijime (bei dominavimo darbo pasidalijime). Vadinasi, anot Bourdieu, meno produkcijos ir kūrinių kaip produkto tema yra ne menininkas, bet agentø visuma, kurie yra susiję su menu, kuriuos sieja ir domina menas, jo egzistavimas, kurie gyvena áio meno ir menui – kritikai, kolekcionieriai, tarpininkai, restauratoriai, meno istorikai ir kt. (Bourdieu 1980: 221).

Pavyzdþiui, amerikieèiø sociologas, meno pasaulio teorijos autorius H. S. Beckeris, panaðiai kaip Bourdieu, áðryðkino XX a. vidurio europinės meno sociologijos trūkumus, perimtus áio marksizmo. Pirmiausia kritikuotas socialinio jėgø ir meninio turinio sàsajø paþangus supratimas pagal kompleksiškas priešastinio sąlygotumo schemas, kurios yra naujosios *atspindþio* teorijos – kūrinių turinio ir formaliø struktūrø analizė, nustatant jø ir socialinio struktūrø homologiškus ryðius (Becker 1986).

Pabrėþtina, kad Bourdieu meninės kūrybos ir meninio lauko autonomijos sampratai susiformuoti átakos turėjo ávairios meno teorijos (formalstinės, sociologinės ir kt.), tačiau áio būtina áðskirti A. Malraux meninės kūrybos aiðkinimà, kuris remiasi formalistinėmis, psichologinėmis teorijomis. Esminis Malraux teiginys – „menas mēgdþioja menà“ ar, tiksliau, menas gimdo menà atsiskleidþia ávairiuose jo veikaluose. Menininkas formuojasi áio pradþio perimdamas, pamēgdþiodamas jam artimø pirmtakø stiliaus bruoþus, tačiau vėliau siekia nutraukti ryðius su já pagimdþiusia tradicija ir tik tuomet sukuria savità pasaulio regėjimà.

Bourdieu rėmėsi Malraux ir kitaip, nei marksistinės krypties meno sociologai, teigė, kad meninės produkcijos erdvė turi savitas tradicijas, funkcionavimo dėsningumus ir atrankos principus, t. y. – savas þaidimo taisykles, bei istorijà, kuri apima visà meno produkcijos universumà. Sociologas gvildeno XIX–XX a. meno ir visuomenės kaità ir atskleidė,

kad menininkai pirmiausia išsilaisvino nuo *religinės ir politinės globos* ir sukūrė estetinę sferą, paklūstančią sava logikai. Tačiau menas yra kol kas autonomiškas tik socialiniu požiūriu, o ne estetiniu. Vėliau autonomija išplečė iki *meninės kalbos*. Meno menui kūrėjai ieško, kaip išlaisvinti raiškos priemonės nuo išorinio panaudojimo, t. y. vyksta estetiškos ir meninės percepcijos autonomiškėjimas. Modernizmo meno kryptys kaskart atmeta ankstesnę ir kaskart radikalizuoja meninę kalbą, vadinasi, nuolatos reikalingas naujas jos suvokimas. Artima Malraux meninės kūrybos samprata yra N. Heinich – meno raida kaip transgresijø seka.

Vadinasi, vienu svarbiausių Bourdieu teiginių, skiriančių jo teoriją nuo marksistinio meno sociologijos koncepcijų, – tai ne tik socialinio, ekonominio, politinio ir kt. veiksniø atakos meno kūrybai, bet ir meno aplinkos, meno tradicijø, formø, technikos ir kt. sureikðminimas. „Kūryba – tai dialektinis ryðys tarp menininko padėties, kuri dažnai egzistuoja iš anksto ir ją „paveldi“ menininkas kartu su tradicijomis, išraiðkos būdais, ir jo habitus, kuriuo jis iš anksto disponuoja ir kuris jam suteikia galimybę užimti poziciją bei ją keisti“ (Bourdieu 1980: 210).

Pinoma, Bourdieu neatmetė socioekonominio veiksniø atakos menui, tačiau kritikavo vienpusišką jø sureikðminimą. Jo požiūriu, menė ávairiai atskleidžia meninės produkcijos lauko visumą, tai priklauso nuo laikmečio ir visuomenės bei jos grupiø, kurioje susiformuoja tos produkcijos vartotojai. Visuomeninio sąlygotumo þenklius kūrinyje palieka ir kūrėjo *habitus*, ir socialinės kūrybos sąlygos, ir visuomenės poreikiai ar apribojimai – visa tai „áraðyta“ á menininko padėtį, užimamą mažiau ar daugiau autonomiškame produkcijos lauke. „Meno ir menininko autonomija, kurià hagiografinė tradicija priima kaip savaime suprantamą, meno kūrinių ideologijos vardu kaip „kūrybą“ ir menininką kaip „nesukuriamą“ kūrėją, yra ne kas kita kaipi ðios erdvės ir þaidimo, kuriuos að vadinu lauku, reliatyvi autonomija, kuri atsiranda palaipsniui tam tikrose sąlygose, istorijoje“ (Bourdieu 1980: 20).

Analogiškai Bourdieu kritikavo ir Antalio meno socialumo aiðkinimą – kūrinių kaip ávairiø mecenatø grupiø gyvenimo sampratos tiesioginę išraiðkà. Veikale *Florentine Painting and its Social Background* (1948) Antalis gvildeno XIV–XV a. italø tapytojø ir jø mecenatø tarpusavio ryðiø atakà kūrybai. Jis aiðkinosi religinę, ekonominę, politinę to meto Florencijos situacijà ir meno stiliø apibrėþę kaip visuomeninės aplinkos ir formos elementø dermę. Antalis úpsakovø mąstysenà, dvasinius poreikius, politinius sutapatino su tapybos kūrinių turiniu, o kūrinių stiliaus skirtumus grindė publikos meniniais ir idėjiniais reikalavimais. Pasak Antalio, „per kūrinių turinio elementus tiesiogiai galima „prieti“ prie pasaulėþiuros, filosofijos, t. y. gyvenimo sampratos, ku-

rioe glūdi tiriamø paveikslø ištakos“ (Antal 1991: 9).

Vadinasi, remiantis Antalio, kiekvienas stilius, o iš esmės XIV–XV a. italø menas, yra tiesioginė ávairiø mecenatø grupiø gyvenimo sampratos – mentaliteto išraiðka. Su ðiuo požiūriu Bourdieu iš esmės nesutiko: meno turinio ir formø negalima tiesiogiai susieti su vyraujančiomis visuomenės grupėmis ar jø kovomis dėl dominavimo ir tik atsìpvelgiant á poreikius – estetinius ir etinius ávairiø vartotojø grupiø poreikius bei lūkesčius. Todėl bandyti nustatyti tiesioginę kūrėjų ir socialinės grupės, nuo kurios priklauso jø ekonominis palaikymas (kolekcininkø, þiurovø, mecenatø ir kt.), ryðà reikiama pamirðti, kad santykinai autonomiško lauko logika grindþiama, kad esantys jame gali naudotis siulomomis grupės ar institucijos galimybėmis kurti produktams, daugiau ar mažiau nepriklausomiems nuo grupės interesø ir vertybiø.

Akivaizdu, kad Antalio iš dalies nuvertino menininkø, kurie yra gerokai þemesniame socialiniame lygmenyje nei jø klientai, meninės ir estetiškos paþiūros, idėjas, tradicijas ir kt. Pasak Bourdieu, „laikantis požiūrio, kad socialinio pasaulio ir kultūros kūrinių ryðiai remiasi atspindþio logika, sociologai, kurie tiesiogiai susieja kūrinių skiriamąsias savybes su jø autoriø socialine kilme (pvz., R. Escarpit, 1958) ar grupėmis, kurios yra tikrieji ar numanomi (pvz., Antal F., 1948, ar Goldmann L., 1956) adresatai, turi bendrà bruoþà – nepaiso lūþimo efekto, kuris kultūrinės produkcijos lauke veikia kaip prizmė“ (Bourdieu 1991: 16). Sociumo atakos gali pasireikðti ávairiai. Meno kūryba priklauso nuo kūrėjo *habitus* – dispozicijø, ágytø ðeimoje, mokykloje, per profesinius kontaktus ir pan., taip pat ir nuo jo padėties meniniame lauke – visuomenės poreikiø ir apribojimų, kurie „áraðyti“ á poziciją, užimamą daugiau ar mažiau autonomiškame produkcijos lauke. Vadinasi, meninės produkcijos socialumą lemia ðiø ávairiø veiksniø sąveika.

Bourdieu *meninio lauko* – meno pasaulio kaip socialinės struktūros pagrindimas siejamas su ávairiapusiðku produkcijos, mediacijos ir recepcijos problemø gvildinimu. Nuo ankstyvøjø tyrimø knygoje *L'Amour de l'art* (1966) iki brandaus pamatinio meno sociologijos veikalo *Règles de l'art* (1992) matomas esminis sociologo tikslas – mokslinėje analizėje sujungti meninės kūrybos ir publikos sociologiją, kuri atskleistø meno socialumo esmę, atsìpvelgiant ir á jo funkcijas visuomenėje, ir á socialinio skirtumø išsaugojimo sąlygas. Meno sociologijos objektas – ne vienas menininkas, ne menininko ir socialinės grupės, kuri lemia kūrinių turinį ir raiðkos priemones, ryðys. Meno sociologijos tyrimo objektas – tai „objektyviø tarpusavio ryðiø, tarp menininko ir kitø menininkø bei agentø, kurie dalyvauja produkuojant kūrinius arba kuriant jø visuomeninę vertę (kritikai, galerijø vadovai, mecenatai), visuma“ (Bourdieu 1980: 209).

Iš ėia kyla pagrindinis Bourdieu teiginys, kad *meninės kūrybos socialumą atskleidžia tik meninio lauko analizė*. Dą požiūrą iðreiðkia biografizmo – „biografijos iliuzija“ (Bourdieu 1986) ir personalizmo kritika. Bourdieu manymu, vieno menininko kūrybos originalumo, unikalumo, ypatingumo neįmanoma suprasti tyrinėjant pasitelkus tik biografines strategijas, atsietas nuo konkretaus socialinio konteksto. Be abejo, pasak sociologo, „ir darbuose, skirtuose vieno autoriaus kūrybai, galime spręsti apie produkcijos lauko visumą, tačiau toks objekto konstravimas negali tapti aiškinimo modeliu“ (Bourdieu 1980: 212). Kitaip, jei pasitelkiama *socialinės trajektorijos* sąvoka, kuri apibrėžiama kaip pozicijø seka, kurias vieną paskui kitą uþima tas pats agentas ar ta pati agentø grupė. „Bet kokią socialinę trajektoriją reikia suprasti kaip ypatingą judėjimą socialine erdve, kurioje pasireiðkia *habitus* dispozicijos“ (Bourdieu 1991: 39).

Socialinės trajektorijos gvildenimas verėia atsiþvelgti á lauko struktūrą, kuri kiekvienu momentu sąlygoja socialinę biografinių ávykiø vertę ir prasmę. Vadinasi, individo biografija – tai ávairios vietos (pozicijos) ir vietø keitimas ðioje erdvėje, ar, kitaip tariant, ávairaus kapitalo – simbolinio, ekonominio, kultūrinio – pasiskirstymo struktūroje seka. Taip suvokiama biografijos analizė atskleidžia menininko kūrybos raidos principus laiko atþvilgiu. Kiekvienas kūrėjas ir jo konkurentai susiduria su teigiamais ar neigiamais apribojimais, sėkme ar nesėkme, parama ar apsauga, pripaþinimu ar atmetimu – tai objektyvi uþimamos pozicijos tiesa, o jo galima ateitis yra nuolatinė mediacija, kuri primeta nuolatinę „kūrybinio projekto“ redefiniciją.

Ðios metodologinės nuostatos, kaip pastebi Thumerelis, „aiðkiai rodo Bourdieu atotrūką nuo struktūralizmo“ (Thumerel 2002: 51). Kūrinys nėra uþdara þenklo sistema, tačiau *trajektorijos* objektyvacija. Bourdieu labiau gilinasi ne á paties „rašymo“, kūrybos taisykles, o á kūrėjø strategijas. Ðios strategijos priklauso nuo *habitus*, vadinasi, socialinė trajektorija, kaip *performansø* seka, yra socialiai ágytø kompetencijø suaktualinimas.

Pabrėþtina, kad Bourdieu pagrindė naują menininko tapatybės sampratą, kurioje atmetas vienusiðkas socialinio identiteto aiðkinimas, būdingas XX a. vidurio marksistinėms meno sociologijos teorijoms (Lukács, Antalio, Hauserio, Goldmanno ir kt.). Menininkas Bourdieu teorijoje aiðkinamas ne psichologiniu poþiūriu, kaip tradicinėje estetikoje, ir ne kaip visuomenės klasės ar grupės narys, kaip pokario marksizme, bet kaip uþimantis tam tikrą padėtą ribotos produkcijos lauke, kuriam atsiranda jo kūryba. Ðą kolektyviną matmeną – lauką – panaðiai atitinka individualus matmuo, kuris yra socialinių sąlygø padarinys – *habitus*, ásiþterpęs tarp veiklos struktūrø ir ákūnytø dispozici-

jø. Taip pereita prie meninių, o ne socialinių dispozicijø tyrinėjimo. Bourdieu sociologijoje iðvengiama kūrinių ir kūrėjø sutapatinimo su bendra instancija – visuomene ar jos klase, pasitelkus *sanctykinės autonomijos* sąvoką. Tačiau ið esmės pernelyg nenutolstama nuo klasikinio materializmo meno kūrinių aiðkinime: remiamasi ne mecenatø ar uþsakovø ypatybėmis ar recepcijos kontekstu, bet kūrėjø savybėmis.

Gauta 2005 03 15

Literatūra

1. Antal, F. 1991. *Florence et ses peintres*. Brionne: Gerard Monfort.
2. Becker, H. S. 1988. *Les mondes de l'art*. Paris: Flammarion.
3. Bourdieu, P. 1971b. „Le marché des biens symboliques“, *L'année sociologique* 22: 49–126.
4. Bourdieu, P. 1980. *Questions de sociologie*. Paris: Éditions de Minuit.
5. Bourdieu, P. 1986. „L'illusion biographique“, *Actes des recherches en sciences sociales* 62–63: 69–72.
6. Bourdieu, P. 1991. „Le champ littéraire“, *Actes des recherches en sciences sociales* 89: 3–46.
7. Dirks, P. 2000. *Sociologie de la littérature*. Paris: Armand Colin.
8. Francastel, P. 1987. „Problèmes de la sociologie de l'art“, *La sensibilité dans l'histoire*. Brionne: Gerard Monfort: 144–165.
9. Heinich, N. 2001. *Sociologie de l'art*. Paris: La découverte.
10. Merleau-Ponty, M. 1960. *Eloge de la philosophie*. Paris: Gallimard.
11. Thumerel, F. 2002. *Le champ littéraire française au XX siècle. Éléments pour une sociologie de la littérature*. Paris: Armand Colin.
12. Trilupaitytė, S. 2000a. „Meninė produkcija ir socialinė erdvė Pierre'o Bourdieu meninio lauko teorijoje“, *Menotyra* 1(18): 26–30.
13. Trilupaitytė, S. 2000b. „Meninė produkcija ir socialinė erdvė“, *Dailės ir architektūros tyrimø metodologinės problemos*. VDA doktorantø teorinės konferencijos praneðimai, Vilnius: VDA leidykla: 81–87.
14. Þukauskienė, O. 2000. „Ðiuolaikinės prancūzø meno sociologijos metodologinės paieðkos (P. Francastelis ir P. Bourdieu)“, *Humanistica* 2(8): 73–78.

Dilvinė Gaižutytė

CRITICISM OF SOCIAL DETERMINISM IN PIERRE BOURDIEU'S SOCIOLOGY OF ART

Summary

This article deals with the main theories in French sociology of art of the second half of the 20th century focused on the theory of artistic field of the most important contempora-

ry sociologist Pierre Bourdieu. The author compares Pierre Bourdieu's theory with Marxist conceptions in the sociology of art of G. Lukács, F. Antal, A. Hauser and L. Goldmann and analyses Bourdieu's conception of artistic production. Bourdieu's theory of artistic field criticizes Marxism, reductionism and determinism. The author reveals the limitations of this position. The new sociology of art empha-

sized the limitations of narrow prominence to socioeconomic factors in artistic production. Analysis of Bourdieu's conception of artistic field reveals its main elements: he founded a new conception of artistic identity and a different conception of the social limitation of artistic production.

Key words: Marxism, sociology of art, Pierre Bourdieu